

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΖΑΧΑΡΟΜΥΛΟΣ ΚΟΛΟΣΣΙΟΥ

Δρ Μαρίνα Σολομίδου-Ιερωνυμίδου

Αρχαιολογικός Λειτουργός Α'
Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου

Οι ανασκαφές του Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου στον Ζαχαρόμυλο Κολοσσίου άρχισαν το 1994 και συνεχίζονται αφού έφεραν στο φως κατάλοιπα που έδωσαν σημαντικά στοιχεία που αφορούν τα εργοστάσια ζάχαρης στο νησί μας.

Ο Ζαχαρόμυλος Κολοσσίου ανήκε στο θρησκευτικό στρατιωτικό Τάγμα του Αγίου Ιωάννη των Ιεροσολύμων, τους λεγόμενους Ιωαννίτες Ιππότες, όταν το 1210 παραχωρήθηκε σε αυτούς το φέουδο του Κολοσσίου από τον Λουζιτανικό βασιλιά της Κύπρου Ούγο Α'. Από γραπτές πηγές μαθαίνουμε ότι υπήρχε παραγωγή ζάχαρης στο Κολόσσι από το 1343 και μετά, αλλά δεν είναι καθόλου απίθανο η παραγωγή αυτή να άρχισε νωρίτερα, ίσως και από το 1210, από την αρχή δηλαδή της παραχώρησης του φέουδου στο Τάγμα από τον Ούγο Α'. Η λειτουργία του εργοστασίου παραγωγής ζάχαρης στο Κολόσσι συνέχισε και επί Τουρκοκρατίας, όπως μαρτυρούν τόσο οι ανασκαφές, όσο και η επιγραφή που βρίσκεται εντοιχισμένη στη νότια πλευρά του διυλιστηρίου ζάχαρης, η οποία αναφέρει ότι το κτήριο αυτό ανακαινίστηκε το 1591 επί εποχής του τότε Πασά της Κύπρου Μουράτ.

Σημαντική είναι η αναφορά του γερμανού περιηγητή Steffan von Gumpenberg που επισκέφθηκε το Κολόσσι το 1450. Αναφέρεται σε ένα «υποστατικό» που λέγεται Κολόσσι και στο οποίο παρακολούθησε τη διαδικασία παραγωγής της ζάχαρης. Αναφέρει ότι το ζαχαρόκαλαμο πρέπει να αλεστεί κάτω από μια μιλίμετρα πλάτους περίπου 1½ οργυιάς (~2,74 μ.) και πάχους ½ οργυιάς (~91 εκ.). Η ζάχαρη που ήταν εκεί έτοιμη ήταν τόση πολλή που ούτε 50 φορτηγά δεν θα μπορούσαν να τη μεταφέρουν. Ο Μέγας Διοικητής της Κομμανταρίας του ανέφερε ότι ήταν υποχρεωμένος να δίνει κάθε χρόνο στο Τάγμα του, δηλαδή τους Ιωαννίτες που βρίσκονταν τότε στη Ρόδο, 12.000 φλουριά από εκείνα που βγάζει από τη ζάχαρη².

Ο Ζαχαρόμυλος βρίσκεται στα ανατολικά του Κάστρου και διασώζει τα κυριότερα τμήμα-

τα ενός μεσαιωνικού εργοστασίου ζάχαρης, δηλαδή το υδραγωγείο, το ζαχαρόμυλο και το διυλιστήριο της ζάχαρης (εικ. 1).

Στόχος κατά τις έντεκα ανασκαφικές περιόδους που πραγματοποιήθηκαν στο χώρο ήταν να ερευνηθεί κατά κύριο λόγο ο ζαχαρόμυλος, τμήματα του οποίου διασώζονταν πριν από την ανασκαφή σε αρκετό ύψος, κατά δεύτερο λόγο ο χώρος βρασμού, δηλαδή το διυλιστήριο του εργοστασίου, και κατά τρίτο λόγο ένα τμήμα του αρχικού Κάστρου.

Ο μύλος, που βρίσκεται ακριβώς στα νότια του μεγάλου πέτρινου υδραγωγείου, το οποίο σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση και διατηρεί το οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου του Τάγματος των Ιωαννιτών Raymond Berenger (1365-1373), αποτελείται από δύο κύρια δωμάτια με κατεύθυνση βόρεια-νότια και τρεις μικρούς βοη-

1. Αεροφωτογραφία του Κόστρου και του μεσαιωνικού εργοστασίου ζαχαρώς.

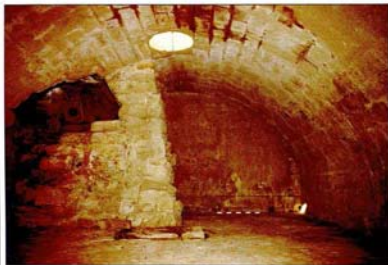
θητικούς χώρους, που εφάπτονται των δύο δωμάτων στα ανατολικά. Το βορειότερο δωμάτιο, εκείνο που εφάπτεται του υδραγωγείου, διαστάσεων 5,85x9,40 μ. και που το δάπεδό του βρέθηκε σε μικρό βάθος 80 εκ., έχει ταυτιστεί με την Αίθουσα της Σύνθλιψης του ζαχαροκάλαμου. Στο νοτιότερο δωμάτιο, που έχει διαστάσεις 6,90x10,85 μ., αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος σε βάθος που κυμαίνεται σε διάφορα σημεία από 60 εκ. μέχρι 110 εκ.

Στην Αίθουσα Σύνθλιψης αποκαλύφθηκε κυκλικό άνοιγμα διαμέτρου 62 εκ. σε απόσταση 2,17 μ. από το βόρειο τοίχο και ορθογώνιο άνοιγμα διαστάσεων 62x80 εκ. κοντά στη νοτιοανατολική γωνία της Αίθουσας. Η ανασκαφή των ανοιγμάτων μας οδήγησε στη σημαντική αποκάλυψη μεγάλου υπόγειου καμαροσκέπαστου δωματίου (εικ. 2), του οποίου εντοπίστηκε και είσοδος αφού πρώτα αποκαλύφθηκε μία σκάλα αποτελούμενη από 11 σκαλοπάτια, άλλα κτιστά και άλλα λαξευμένα στον φυσικό βράχο. Η σκάλα βρέθηκε στο νοτιότερο δωμάτιο. Η υπόγεια καμαροσκέπαστη αίθουσα, που σώζεται σε εξαιρετική κατάσταση, έχει ταυτιστεί με την Αίθουσα της Φτερωτής και ομοιάζει με τις αντίστοιχές της στους άλλους δύο ζαχαρόμυλους στην Επισκοπή Σεράνια και στα Κουκλία Σταυρός. Και στους τρεις ζαχαρόμυλους έχουμε την ίδια διάταξη: η Αίθουσα Σύνθλιψης ή ακριβώς από κάτω η υπόγεια καμαροσκέπαστη Αίθουσα της Φτερωτής. Ο οριζόντιος τοποθετημένος τροχός με τη δύναμη του νερού από το παρακείμενο υδραγωγείο έδινε κίνηση στις κάθετα τοποθετημένες μιλπέτρες που συνέθλιβαν το ζαχαροκάλαμο. Αυτό είναι ένα από τα αρχικά στάδια της

διαδικασίας για την παραγωγή της ζαχαρώς.

Άλλα σημαντικά κατάλοιπα που έχουν αποκαλυφθεί είναι δύο ορθογώνια ανοίγματα λαξευμένα στον φυσικό βράχο του νοτιότερου δωματίου. Βρίσκονται κοντά στον ανατολικό τοίχο του δωματίου στον ίδιο άξονα, με βόρεια-νότια κατεύθυνση. Το βορειότερο κατεβαίνει σε αυλάκι πλάτους 70-110 εκ. σκαμμένο στον φυσικό βράχο (εικ. 3), το οποίο ενώνεται με ορθογώνιο άνοιγμα πλάτους 1 μ. στα ανατολικά της εισόδου της υπόγειας Αίθουσας της Φτερωτής. Το αυλάκι αυτό προχωρεί έξω από το κτήριο του μύλου προς τα νοτιοανατολικά.

Η υπόγεια Αίθουσα της Φτερωτής ήταν γεμάτη με μάζα από χύμα και μεγάλους λίθους. Η αίθουσα αυτή είναι πανομοιότυπη με εκείνη του ζαχαρόμυλου των Κουκλιών στην τοποθεσία Σταυρός. Στη βορειοδυτική γωνία της αίθουσας αποκαλύφθηκε μεταγενέστερη κτιστή υπερψυφωμένη κατασκευή, στο δάπεδο της οποίας βρέθηκαν στην αρχική τους θέση δύο σιδερένιοι τροχοί και δύο άλλα χάλκινα εξαρτήματα των τροχών. Επίσης αποκαλύφθηκε η έξοδος του σιφωνίου του υδραγωγείου που εφάπτεται της υπόγειας αίθουσας. Τόσο τα κινητά όσο και τα ακίνητα ευρήματα στο συγκεκριμένο σημείο υποδηλώνουν ότι η υπόγεια Αίθουσα της Φτερωτής ξαναχρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη, μεταγενέστερη ιστορική φάση, επί Τουρκοκρατίας (1571-1878) ή ακόμα και επί Αγγλοκρατίας (1878-1960). Φαίνεται ότι η υπερψυφωμένη κατασκευή της βορειοδυτικής γωνίας της υπόγειας αίθουσας χρησιμοποιήθηκε για την τοποθέτηση κάποιας άλλης «φτερωτής», κατά πολύ μικρότερης της μεσαιωνικής, που καταλάμβανε ολόκληρο το πλάτος της αίθουσας,

2. Η υπόγειο καμαροσκέπαστη Αίθουσα της Φτερωτής.

αφού σημάδια φθοράς της πέτρας φαίνονται τόσο στους πλάγιους τοίχους (δυτικό και ανατολικό) όσο και στον βόρειο τοίχο. Η μικρότερη αυτή φτερωτή ίσως να χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες αλευρόμυλου ή ελαιόμυλου αφότου σταμάτησε η λειτουργία του ζαχαρόμυλου κατά τα μέσα της Τουρκοκρατίας³.

Από την ανασκαφή της υπόγειας αίθουσας εκτός από αριθμό πηλινων πιπών καπνίσματος της οθωμανικής περιόδου και λίγα νομίσματα, ερ-

3. Το υπόγειο οικόσιτο σκαμμένο στον φυσικό βράχο στη βορειοανατολική γωνία της Αίθουσας της Φτερωτής.

χωρίζουν οκτώ ξύλινα τεμάχια με διαγώνιες εγκοπές που ανήκουν στον ξύλινο τροχό («φτερωτή») του μύλου. Το μεγαλύτερο από αυτά έχει διαστάσεις 15x20 εκ. και πάχος 8 εκ. (εικ. 4). Είναι μονοδικά ευρήματα που μας δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την τεχνολογία των ζαχαρόμυλων της μεσαιωνικής εποχής. Σημαντικότερο εύρημα αποτελεί επίσης μια μαρμαρίνη ορθογώνια πλάκα διαστάσεων 88x41 εκ. και πάχους 17,5 εκ., που φέρει στη μια πλευρά δύο ανάγλυφα οικόσημα (εικ. 5). Το ένα φέρει σταυρό, το σύμβολο του Τάγματος των Ιωαννιτών και το άλλο κρινάνθεμα (fleur de lis). Το δεύτερο αυτό οικόσημο ανήκει στον Louis de Manhas, τον Μέγα Διοικητή της Κύπρου, που θεωρείται και ο κτίτορας του σημερινού Κάστρου του Κολοσσίου, στα μέσα του 15ου αιώνα (1453-1454-55)⁴. Το ίδιο οικόσημο απεικονίζεται στο σταυρούσημο πλαίσιο της ανατολικής όψης του Κάστρου (εικ. 6), καθώς και στο κάτω τμήμα της τοιχογραφίας της Στρώσεως που βρίσκεται στο ανατολικό δωμάτιο του πρώτου ορόφου του Κάστρου (εικ. 7).

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 1997 ήρθε στο φως ο χώρος βρασμού του ζαχαροπόλου (εικ. 8). Ο πολύ σημαντικός αυτός χώρος, που αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για ένα μεσαιωνικό εργοστάσιο παραγωγής ζάχαρης, αποκαλύφθηκε κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του εντυπωσιακού καμαροσκέπαστου κτηρίου του διυλιστηρίου που βρίσκεται ακριβώς στα νότια του μύλου. Έχουν έρθει στο φως οκτώ συνολικά θερμαντικοί θαλάμιοι που σωζονται σε ύψος 2 μ. περίπου. Μεγάλο τμήμα των θαλάμων, περίπου το μισό, έχει δυστυχώς καταστραφεί από νεότερο στενό τοίχο πλάτους 45 εκ. και ύψους 70 εκ., που είναι κτισμένος σε απόσταση 40 εκ. από τα τυφλά τόξα του ανατολικού τοίχου του κτηρίου και κατά μήκος αυτού. Ο μικρός αυτός τοίχος φαίνεται κτίσμα της Αγγλοκρατίας, όπως φαίνεται να είναι και άλλες φάσεις του καμαροσκέπαστου κτηρίου.

Το στενό σκάμμα που διανοίχθηκε κατά μήκος τμήματος της εξωτερικής ανατολικής πλευράς του κτηρίου επιβεβαίωσε τις υποψίες μας ότι τα τυφλά τόξα, τα οποία προχωρούν σε βάθος περίπου 4 μ., δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο εξωτερικός τοίχος των εισόδων των θερμαντικών θαλάμων του διυλιστηρίου. Η είσοδος ενός από αυτούς, του βορειότερου, σωζεται σε σχετικά καλή κατάσταση και έχει πλάτος 61 εκ. και ύψος 80 εκ.

Τα κινητά ευρήματα του χώρου των θερμαντικών θαλάμων ήταν κυρίως θραύσματα των χαρακτηριστικών αγγείων που χρησιμοποιούνταν στη διύλιση της ζάχαρης (εικ. 9), καθώς και αρκετά πυρακτωμένα τούβλα από τα οποία ήταν κτισμένοι οι θαλάμοι.

Άλλο σημαντικό εύρημα των τελευταίων χρόνων είναι μια ορθογώνια δεξαμενή, η οποία αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως χώρος αχρήστων. Η δεξαμενή αυτή που διασώζει στις τρεις εσωτερικές πλευρές το ειδικό υδατοστεγές κονιάμα της, καλύπτει το χώρο της νοτιοδυτικής γωνίας της Αίθουσας του διυλιστηρίου. Κατά την ανασκαφή της βρέθηκε μεγάλος αριθμός άδραυστων αγγείων διύλισης της ζάχαρης.

Στα βόρεια της Αίθουσας του διυλιστηρίου και κοντά στο νότιο τοίχο του Μύλου αποκαλύ-

φθηκε δεύτερη πέτρινη λεκάνη, δίπλα ακριβώς και στα δυτικά της ηΐδη υπάρχουσας στο χώρο πριν ακόμη αρχίσει η πρώτη ανασκαφική έρευνα του συμπλέγματος του ζαχαρόμυλου το 1994.

Η διάνοιξη στενού σκάμματος στα δυτικά του ερειπωμένου κτηρίου που εφάπτεται του τετράγωνου κτηρίου του Κάστρου, έφερε στο φως σημαντικά κατάλοιπα τοίχου (εικ. 10) που βαινει παράλληλα με το κτήριο και σε όλο του το μήκος. Η ύπαρξη δύο ρωμαϊκών κίωνων που χρησιμοποιήθηκαν ως δομικό υλικό στην κατασκευή του τοίχου αυτού για λόγους ενδυνάμωσης είναι χαρακτηριστικό της σταυροφορικής στρατιωτικής αρχιτεκτονικής και ένδειξη για τη χρονολόγηση του τοίχου που πιθανό να ανήκει στο πρώτο Κάστρο των αρχών του 13ου αιώνα. Ως συγκριτικό υλικό θα μπορούσαμε να αναφέρουμε το Κάστρο των Σαράντα Κολόνων στην Κάτω Πάφο⁵ ή ακόμα την Πύλη της Θάλασσας στη Σιδώνα. Στον ίδιο χώρο η ανασκαφή απέδωσε έναν σχετικά μεγάλο αριθμό κινωμών αγγείων του μικρότερου μεγέθους που χρησιμοποιούνταν για τη δύλιση της καλύτερης ποιότητας της κυπρια-

κής ζάχαρης. Ερευνήθηκε επίσης στον ίδιο χώρο ο κυκλικός πύργος, θεμέλιο του οποίου διασώζονται στη νοτιοδυτική γωνία του ερειπωμένου κτηρίου. Η ανασκαφή του πύργου έφτασε μέχρι το επίπεδο του φυσικού βράχου.

Η ανασκαφή του χώρου στα ανατολικά των δύο θερμαντικών θαλάμων που βρίσκονται εξωτερικά της καμαροσκέπαστης αιθουσας του διυλιστηρίου ζάχαρης, αποκάλυψε τις εισόδους των θαλάμων, από τις οποίες η βορειότερη σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Οι εισόδοι εντοπίστηκαν σε βάθος περίπου 3 μ.

Η ανασκαφή του χώρου αμέσως δυτικά των δύο διυλιστηρίων του μύλου έφερε στο φως σημαντικές κατασκευές λαξευμένες στον φυσικό βράχο, οι οποίες σχετίζονται με την κατανομή του νερού από το παρακείμενο πετρώσιμο υδραγωγείο.

Λίγο νοτιότερα έχουν έρθει στο φως κάποιες σημαντικές κατασκευές λαξευμένες στο φυσικό έδαφος (εικ. 11), που φαίνονται σχετικές με κάποια άλλη βασική εργασία στην όλη διαδικασία παραγωγής της ζάχαρης. Παρόλο που είναι πολύ νωρίς να εκφράσουμε τελική άποψη για τη

4. Τμήμα της έλικης -φτερωτής-

5. Μορμίνη ορθόγωνα πλάκα με σκόσημο του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη των Ιεροσολύμων.

6. Οικόσημο σε σταυροσκόημο πλαιοιο στην ανατολική όψη του Κάστρου.

7. Η ταχυγραφία της Στουρμωσης στον πρώτο όροφο του Κάστρου.

8. Ο χώρος βρασμού του ζαχαροπολτού.

9. Τα χαρακτηριστικά αγγεία για τη βιοκή της ζάχαρης.

10. Κατάκομα παλαιότερου τοίχου του αρχικού Κλάστρου του 13ου αιώνα.

χρήση των συγκεκριμένων κατασκευών, λόγω του ότι ο χώρος αυτός δεν έχει πλήρως ανασκαφεί, εν τούτοις πιστεύουμε ότι πρόκειται για τα κατάλοιπα ενός πιεστηρίου για την εξαγωγή του ζαχαροπολτού, εύρημα μοναδικό για την Κύπρο. Μέχρι στιγμής έχουν βρεθεί ελαιοπιεστήρια. Είναι η πρώτη φορά που συναντούμε στο νησί πιεστήρια για ζάχαρη.

Τα τελευταία τρία χρόνια η ανασκαφή προεκτάθηκε ακόμα δυσκολότερα του μύλου και των κατασκευών των λαξευμένων στον φυσικό βράχο. Η έρευνα αυτή αποκάλυψε τη συνέχεια του νότιου εξωτερικού τοίχου του δωματίου της σύνθλιψης των ζαχαροκαλάμων. Ο τοίχος αυτός, που προεκτείνεται δυτικά, φασματώσε με μεγάλη κοιλότητα, λαξευμένη στον φυσικό βράχο, διαμέτρου 2 μ. και βάθους 60-90 εκ. Η ανασκαφή της κοιλότητας αυτής ήταν αρκετά δύσκολη λόγω της ύπαρξης σε αυτήν των διακλαδωμένων ριζών του παρακείμενου αιωνόβιου δέντρου *macherium tipu*. Φαίνεται ότι η κοιλότητα εγγρά-

11. Κατάλοιπα μηχανισμού για την εζαγωγή του ζαχαροκόλλου.

φεται σε ένα δωμάτιο με επικλινές βραχώδες δάπεδο, στο οποίο καταλήγει ένα στόμιο εκροής που δημιουργείται από δύο μεγάλες πέτρες τοποθετημένες πάνω στον φυσικό βράχο. Η ύπαρξη τριών εγκοπών για υποδοχή στύλων στα νότια της κούλιότητας υποδηλώνει ότι κάποτε αυτή η κούλιότητα, που έχει τη φυσιογνωμία Εξβαθού μεγάλου λάκκου, ήταν στεγασμένη με κάποιο τρόπο. Δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί η χρήση των κατασκευών αυτών.

Οι συστηματικές ανασκαφές στον Ζαχαρόμυλο Κολοσσίου που συνεχίζονται και φέρνουν συνέχεια στο φως σημαντικότερα στοιχεία τόσο για την τεχνική της παραγωγής ζαχαρώς στην Κύπρο, όσο και για την τεχνολογία των πολυσύνθετων αυτών εργοστασίων, αποτελούν το πρώτο βήμα Μεσαιωνικής Βιομηχανικής Αρχαιολογίας στην Κύπρο, ενός κλάδου της αρχαιολογίας που ανθεί στον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά που υστερούσε μέχρι πρόσφατα στην Κύπρο. Η Κύπρος κατέχει σήμερα τα πρωτίδια όσον αφορά τη συστηματική αρχαιολογική έρευνα ζαχαρόμυλων της μεσαιωνικής περιόδου στον μεσογειακό χώρο.

Σημειώσεις

1. J. Plans i Boras, «The accounts of Joan Benet's trading venture from Barcelona to Famağusta: 1343», *Επιστημ. Κέντρον Επιστημονικών Έρευνών* 19, Λευκωσία 1992, σ. 105-168.
2. Α. Παυλίδης, *Η Κύπρος από τους αιώνες μέχρι από το κείμενο έξι αιώνων της από τον 10 αιώνα μέχρι τον 20ο αιώνα*, τόμος I, εκδ. Φιλολογικός, Λευκωσία 1993, σ. 154-155.
3. Εκτός από την αρχαιολογική μαρτυρία υπάρχουν και γραπτές πηγές που υποδεικνύουν τη συνήθεια της χρήσης του Ζαχαρόμυλου Κολοσσίου και κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Σύμφωνα με αναφορά του γερμανού περιηγητή Reinhold Lubenau (Johannes Koder, «Η Κύπρος στα 1588. Από το ημερολόγιο του Γερμανού περιηγητή Reinhold Lubenau», *Επιστημ. Κέντρον Επιστημονικών Έρευνών* (1984-

1986), σ. 226-227, όταν ο ίδιος πέρασε το φθινόπωρο του 1588 στο Κολόσσι, παραγγίλει εκεί ζαχαρή από ένα μύλο που τον κινούσαν γαϊδούρα. Τα ζαχαροκόλλα συνθλίβονταν από μύλοιπτερες πάνω στις σπείρες καθόταν ένας εργάτης που τοποθετούσε ανάσκατό τους ένα ένα τα ζαχαροκόλλα. Κάτω από τις μύλοιπτερες υπήρχε ένα δοχείο στο οποίο κατάγγιζε ο χυμός. Ο χυμός βροδάνταν μέσα σε έναν μεγάλο λέβητα, γινόταν σπύρι και μεταφερόταν σε μεγάλες μεταλλικές φόρμες. Ο περιηγητής αναφέρει επίσης ότι στη γύρω περιοχή φυτρώνουν πολλά ζαχαροκόλλα. 4. J.-B. de Valne, «La forteresse de Kolossi en Chypre», *Mémoires et Mémoires*, Fondation Eugène Piot, t. 79, Paris 2001, σ. 133.
- 5. J. Rosser, «Crusade castles of Cyprus», *Archaeology* (July/August 1986), σ. 46.

The Medieval Sugar Mill of Colossi

Marina Solomidou-Ieronymidou

The systematic archaeological research in the sugar mill of Colossi led to important conclusions as regards the sugar factories of medieval Cyprus.

In 1210 the sugar mill in the feud of Colossi was assigned to the religious order of Saint John of Jerusalem, known as Knights Hospitalers, by the king of Cyprus Hugues I Lusignan. According to literary sources there was a sugar production at Colossi from 1343 on, although it is quite probable that sugar had been produced there much earlier, even since 1210.

The excavation finds and the inscription walled in the south side of the sugar refinery, which mentions that the workshop was renovated in 1591 under the administration of Murat, pasha of Cyprus, prove that the Colossi factory continued to operate during the years of Turkish rule.

The rich archival material concerning the cultivation and processing of sugarcane, the sugarcane plantations and the sugar mills of Cyprus increases its value, when it is combined with archaeological research.

The excavations in the sugar mill of Colossi represent the first phase of the study of medieval industrial archaeology in Cyprus and are very important, since no other Mediterranean country has so far undertaken a similar project in this field.